

**НОБІ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

**ВИПУСК
29**

Ніжин-2020

Ніжинський краєзнавчий музей імені Івана Спаського
Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України
Київський науково-методичний центр по охороні, реставрації
та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій
Історико-культурна асоціація "Україна-Туреччина"
Ніжинська міська рада

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ В УКРАЇНІ

**Збірник
наукових статей**

Присвячується 400-річчю заснування
Ніжинського реєстрового козацького полку
та 395-річчю надання Ніжину
Магдебурзького права

Випуск 29

Ніжин – 2020

Рекомендовано до друку

Вченою радою

Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського

(протокол № 2 від 25 серпня 2020 р.)

Науково-методичною радою

Київського науково-методичного центру по охороні, реставрації
та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій
(протокол № 3 від 26 серпня 2020 р.)

Редакційна колегія:

Титова О.М. (відповідальний редактор)

Біляєва С.О., Виноградська Л.І., Гоменюк В.М., Зозуля С.Ю.,

Івакін В.Г., Ніка О.І., Федорин М.О.

Адреса редакції:

01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 19,

тел./ф.: (044)280-78-79; e-mail: ukrtopik@gmail.com

Видання зареєстровано

Міністерством юстиції України

(Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 16328-4800Р від 02.02.2010 р.)

© НКМ ім. І. Спаського, 2020

© Центр пам'яткознавства

НАН України і УТОПІК, 2020

© Автори статей (тексти), 2020

Виногородська Лариса (Київ) Археологічні дослідження кладовища кінця XVIII–XIX ст. у м. Вінниця (поховання священника)	102
Векленко Віктор, Маріна Зоя (Дніпро) Українські жіночі хрестоподібні прикраси XVIII–XIX ст.	110
Векленко Віктор, Ромашко Олександра (Дніпро) До питання визначення деяких різновидів українських хрестоподібних прикрас XVIII–XIX ст.	120
Векленко Віктор (Дніпро), Горішний Максим (Енергодар) Українські натільні і нагрудні хрести XVIII–XIX ст. Південної Київщини на прикладі знахідок з території Київської області.....	132
Векленко Віктор (Дніпро) Українські натільні і нагрудні хрести XVIII–XIX ст. з території Черкаської області.....	144
Горішний Максим (Енергодар) До питання про ідентифікацію та трансформацію одного з різновидів хрестів Київщини.....	157

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПІЗЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Ковалець Тарас (Чернівці) «Вони – законні сини цієї Корони»: Запорозьке козацтво у нововіднайдених листах київського єпископа Юзефа Верещинського 90-х рр. XVI ст. (публікація джерел).....	164
Бондар Олександр (Київ) Зборівська битва 1649 року крізь призму часу української історіографії.....	174
Задунайський Вадим (Львів) Стратегіми Війська Запорозького та збройних формувань Речі Посполитої впродовж кампанії 1651 р. (на прикладі боїв під Вінницею та Ріпками).....	183
Куштан Дмитро (Черкаси) Полковники Черкаського полку Війська Запорозького (від 1653 року до ліквідації)	190
Брель Ольга (Чигирин) Чигирин на сторінках Літопису Самійла Величка	201
Мірущенко Олександр (Запоріжжя) Взаємини старшини новоутворених північних паланок із Кошем та сусідами.....	211
Савчук Кіріл (Київ) Сторінки козацької історії Переяславського полку та його формувань (XVII ст.)	215

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тарас Ковалець (Чернівці)
асистент кафедри історії України
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича,
кандидат історичних наук

«Вони – законні сини цієї Корони»: Запорозьке козацтво у нововіднайдених листах київського біскупа Юзефа Верещинського 90-х рр. XVI ст. (публікація джерел)

Постать київського римо-католицького біскупа українського походження Юзефа (Йосипа) Верещинського, публіциста, автора численних політичних проєктів (оборони України від татар, створення там лицарського ордену за зразком Мальтійського, перетворення Лівобережжя на окреме козацьке князівство, організації реєстрового козацького полку і т. д.), адвоката запорозьких козаків, у т. ч. під час козацьких повстань 1594–1596 рр., вже дочекалася ряду наукових розробок польських (К.-Ю. Туровського, А. Шітковой) та українських дослідників (М. Антоновича, Д. Вирського, С. Леп'явка, А. Стороженка).

Все ж чимало нової інформації щодо початкового етапу формування образу козацтва у свідомості Верещинського, а також його безпосередніх контактів із запорожцями можуть надати нововіднайдені в Архіві Давніх Актів у Варшаві (Archiwum Zamoyskich, sygn. 3047) два листи 1590 та 1595 рр. біскупа, публікації із відповідним науковим апаратом котрих присвячена ця стаття.

Перший лист від 24 серпня 1590 р. до короля Речі Посполитої Зигмунта III Верещинський написав, перебуваючи на Мазурах в Шечехові. Цей лист стосувався виконання біскупом функцій радника короля – духівник ділився своїм баченням процесу переговорів щодо укладення миру між Річчю Посполитою та Близькою Портою, зачіпаючи також геополітичну ситуацію (події у Волощині, Угорщині, татарський чинник – у 1589 та 1590 рр. відбулися великі їхні набіги на Поділля і Галичину), а також здійснюючи аналіз *pro et contra* можливої війни з Туреччиною.

Найцікавішою є козацька «нитка» цього листа: прилучаючись до тогочасного обговорення козацької реформи, біскуп назвав запорожців дуже важливим елементом оборони держави, порівняв їх із непорушним муром від поган, силою, що наганяє страх на всю потужну турецьку армію, та вважав, що козаки не мають права стати розмінною монетою у переговорах. Верещинський погоджувався із закидами про «свавільні дії» та деструктивний вплив козаччини, однак існування цього явища, як противаги для татар, вважав необхідним, підкреслюючи також постійне його зростання («вони уже немалою силою стали») через приєднання до запорожців місцевих *bellatorum*, передусім, «пахолків жовнірських». Біскуп також згадав про розробку ним політичних проєктів «обсадження пустинь в диких землях» України та оборони її від поган.

Інший лист до Війська Запорозького від 18 (?) жовтня 1595 р. є фактично листом, вміщеним у листі, – напевно, для підтвердження прозорості своїх дій, а саме: спонукання монарха надати козакам забезпечення на Україні і відвести звідти коронних жовнірів. Верещинський вислав запорожцям копію свого листа до короля.

Лист цей складається із двох частин. У першій Верещинський розповів про два походи козацького війська (вірогідно, об'єднаних загонів С. Наливайка та Г. Лободи) 1595 р. до Волощини на допомогу великому гетьману коронному Яну Замойському у його поході на підтримку Ієремії Могили, польського кандидата на молдавське господарство (котрий завершився битвою під Цецорою 19–20 жовтня). До організації козацької експедиції біскуп причинився особисто – з власної ініціативи дав козакам прапори як підтвердження взяття їх на службу, а свою особу – «у заклад» молодцям як гарантію їхньої безпеки від коронного війська. За свідченнями Верещинського, на його заклик зібралось 20 тисяч козаків, вони йшли довжелезним табором у 6 рядів, однак, дійшовши до Дністра, отримали вказівку від посла коронного гетьмана повертатись додому. Опис зневіри і роздратування козаків, поданий Верещинським, містить також цікаву згадку про їхню присягу перед походом провести обширні завоювання – «Польщі не бачити, аж би з Божою поміччю кордони до Чорного моря і до Дунаю проклали» (це присягання, не сумніваємося, було ініційоване саме войовничим біскупом). Повернувшись на Україну, запорожці, начебто, майже одразу через чутки про скрутне становище Замойського у Волощині були змушені знову збиратися у похід, котрий от-от мав розпочатися. Цікаво, що даних про ці два походи козаків літа 1595 р. в інших джерелах не збереглося.

У другій частині листа Верещинський поділився начерками свого проєкту перетворення Лівобережжя України на козацький уділ, окреме князівство на зразок Шверського у Сілезії, котре міг очолити він сам. Тут мало бути зорганізоване «на вічні часи» 3-тисячне козацьке кінне реєстрове військо із доволі дивною умовою неотримання платні («це скарб неоцінений») зі скарбу Речі Посполитої, яке, на думку біскупа, було вигідніше за військо кварцяне. Припускаємо, це військо мало само себе «годувати» у походах на татар. Реєстровці «разом з гетьманом своїм на будь-яку потребу» повинні були бути готові, а також зобов'язувалися провести своєрідну реконквісту частини Задніпров'я, котра перебувала в руках московського царя, і пильнувати, щоб свавільна козаччина не поширювалася Правобережжям, чим звільнити від козацького впливу Волинь, Поділля і частину Київщини.

Публікація документів загалом здійснена на засадах, обґрунтованих в іншому нашому виданні¹. Винятком є збереження у презентованих документах оригінального подання суфіксів прикметників та старопольської конструкції *chmy* замість *śmy*. Сумнівно прочитані чи перекладені фрагменти акцентовані – [?]. У публікації джерел використано також ряд скорочень: *IchM* – Ich Miłości; *IchM* – їх милості; *JMP* – jego miłość pan; *ЙМП* – його милість пан; *KJM* – król jego miłość; *КЙМ* – король його милість; *ММР/РММ* – mój miłościwy pan / pan mój miłościwy; *ММП/ПММ* – mій милостивий пан / пан мій милостивий; *NMK* – najjaśniejszy miłościwy król; *НМК* – найясніший милостивий король; *p.* – pan; *n.* – пан; *RP* – Rzeczpospolita; *РП* – Річ Посполита.

¹ Проєкт «Україна». Повстання Війська Запорозького 1630 року: док. і матеріали / уклад. Т. Ковальця. Харків: Фоліо, 2017. С. 38–40.

ДЖЕРЕЛА

1. Лист Юзефа Верещинського, київського єпископа, до короля Зигмунта III.
З Шєсчєховського бенедиктинського монастиря, 24 серпня 1590 р.

/50/NMK, P. a PMM.

Wiarę mą poddaną i uniżone służby moje w m[ilo]ściwą łaskę WKM pilnie zalecam etc.

Oddane mi są listy od WKM 14 *augusti* przez p. Jana Lipskiego komornika WKM, w którym liście oznajmić mi WKM raczył przyjazd do WKM delegacji Brutego, wojewody wołoskiego sługi komornego, człowieka, za którym WKM świadectwo daje, Koronie w wielu rzeczach zycziwego, który i listy od cesarza tureckiego i od inszych baszów jego WKM przyniósł, oznajmując pokój *conditionaliter*, to jest żeby Kozaki karano i prawie wszystkie wygubiono, żeby poddani tureccy w pokoju żyć mogli, a za upominek uczciwy zebęśmy 100 soroków soboli względem szkód cesarzowi ten tylko raz posłali.

Tedy WKM na ten list tak odpisuję, że żadnym sposobem to być nie może, aby to *imdomitum pecus* kozackie miało być ukojone, a cóżby miało być doszczęta wygladzone, bo by nie potrzebny zawód był WKM na to i wszystkiej RP, gdyż lepiej będzie moc i siłę a koszt ruszyć na nieprzyjaciela Krzyża Świętego, niżeli na te, którzy są jako murem miedzianym od pohańców, bo dokąd nie słychać było na Nizie Kozaków, nieraz w trwodze był od Tatar i sam Kraków.

A też podobniej by Turkowi uskromnić utarczki od Węgier, którzy mu hołdują, które tam na Agrze na każdy dzień, a mało nie na każdą godzinę miewają poddani jego z Węgier, a Węgrowie z nimi, a cóżby Turczyn miał rządniejszy być u nas wolnych sobie i temu swawoleństwu kozackiego zabierze, przed którym i wszystka moc jego drzy, i my ich przedsięwzięcie trudno bychmy mieli, choć bychmy chcieli pohamować albo i wszystkich wygubić, jako mamy argument świeży a nie mój, iż mniejsze wojsko jest w Samborze, a wždy mu radę dać nie możemy, są własni ojczyzycze tej Korony, którzy słusznie by mieli Ojczyźnie swej folgować, a w upadku jej ratunek dać, a wždy oni, sprzysiąg[li]szy się w uporze a we złości zakamienieli są i, strzeż Panie Boże, by nie z[e] szkodą naszą. A cóż bychmy *multo imagis* narodowi kozackiemu mieli być silni, hamując swowolne przedsięwzięcie ich, którzy się już i w moc nie pomału zawzięli, że mogą rzec teraz śmieło o nich według onego *adagium: ne Hercules contra duos*.

A też, MNK, gdzieby do wygladzenia Kozaków wszystkich gwoli Turkowi przychodzić miało, tedy żeby też temu Tatarzy wszystkie wygladzić *siem simili* przyszło. Ale jako on na to twardej jest krzeczy, także też i WKM trudno się tej kondycji przezeń podanej podejmować, aby miała swój effect wziąć, gdyż jednak niepotrzebnie by się jeno woda mąciła.

Otóż, iż ten naród kozacki w uporze i w nałogu swoim nie jest pohamowany, którzy, gdzie i na pokój RP-tej pozwoli, tedy i żołnierzów wiele się musi skoza/51/czyć, jakoż już między nimi jest już niemało żołnierskich pacholików, bo nie mają drudzy po co się do domów wracać [po napadach tatarskich] i wiedzą jedno, im do wszystkiego będą gotowi dopomagać, zaczym przymierze z Turkiem żadnem sposobem długo nie może stać.

A zaczym i te upominki tak samemu Turczynowi, jako też jego baszom nadaremno się dadzą, a też nie rozumiem, za co by mu się też dać miało, gdyż sowito tych szkód sobie powetował, bo gdzieby mu się to dać teraz pozwoliło raz, tedy by też to na potem w *sequele* weszło, żebych na kiedy by [...] ¹ ało z wielką naszą *confusią*.

A tak obietnice tureckie [...] ² z inszemi baszami na placu się ostać nie mogą i tej tam podstawki posta królowej angielskiej. Wszystko to nic inszego nie jest, jeno *latet anguis in*

¹ Частина сторінки заклена стрічкою.

² Так само.

herbis, bo i Brutus nie dla czego więcej życzy przymierza, jeno żeby gospodarstwo wołoskie przed niewczasem ubiegło, a ten jest ojciec *ex Italia*, ale *ubi bene, ubi [!] patria*. I zgoła WKM deklaruje zdanie swoje, że i mnie się nie podoba ta nouacja, i to przyczynienni nowych kondycji do dawnego przymierza, gdyż idzie o *sequele*.

A gdzieby nie mogło być już inaczej, żeby tych kondycji nowych odstąpić nie chciał, tedy snać lepiej i dwór pobór jeden po drugim dla służebnych postąpić, gdyż od tego, jako słyszę, nie są wszyscy, a samymi piersiami swymi *nullo excepto* na placu się nieprzyjacielowi swemu bez omieszkania ustawić, niżeli bychmy mieli, czego, Panie Boże, uchowaj, *per inertiam et socordiam nostram* sobie z Turkiem pokoju dostawać, gdyż nam *veris Christianis* k temu *liberis nostris* [?]. Póki nam za pomocą Bożą *plaguje* przeciwko każdemu nieprzyjacielowi szczęście WKM, a mądra sprawa JMP hetmana koronnego nam płuży, k temu i na wojnę turecką bardzo pochopnego być go rozumiemy, jeśli kiedy tedy ku zimie był czas, teraz po temu, gdyż oprócz Tatar Turek [w] zimie nic nie jest do boju, a k temu i *astra* niebieskie przez te zaćmienia słoneczne w roku 91 znaczy pewny upadek i porażenie wielkie wojska tureckiego, a zatem i koniec monarchii jego.

A też, NMK, chocia[ż] i bychmy nieradzi wojnie, tedy przecie musiem[y] już radzi nieradzi za Kozaki iść, bo oni już w ziemie pójdą pewnie turecką. Aby też i to nie było tedy jednak, Kozaki tak długo WKM przystoi mieć na Nizie, póki Turczyn też swoje Kozaki Tatory będzie miał na Oczakowie, gdyż ten Oczaków jest własną posesją państwa WKM, na co i przywilegie poddani WKM *ex antiquo* mają, także też niechajby nam raczy i nasze Wołochy przywrócić, a my z nimi przystąpi[m] do zgody i z Kozaki go swemi pobratamy. Które to Kozaki, NMK, aby się w pokoju na potem i statecznie na Ukrainie zachować mogli, inakszego sposobu nie znajduję, jeno jaki się *modus* przez mię pokazał w książkach mych, którem teraz napisał do IchM rad koronnych, jako też i do rycerstwa i stanów wszelakich do Korony Polskiej należącym, a to strony osadzenia snadniejszego pustyń w dzikich krainach państwa WKM, jako też względem dostatecznej obrony wszystkiego położenia ukrain /52/ od nieprzyjaciela Krzyża Świętego, które to pisanie WKM na *censurę* odsyłam, i go tedy [?] druku, jako też na sejmiki w instrukcji proponowania rozsądkowi mądrému WKM polecam.

A teraz *ad propositum* przystępnianego [!] tak list do WKM zawieram. A iż to, NMK, każdemu baczemu snazorowi [!] według nauki Ciceronowej potrzeba na to wzgląd mieć, *quid aut fieri possit aut non possit*. Nam *etsi quid officio potest deliberatio tollitur quamvis utilesit*. Także też i ja, przypatrując się także na te umowę RP naszej (żał się Boże) [...] panów chrześcijańskich ku ratowaniu RP naszej, a do tego [...] *nervus belli*, jako też i ten nieurodzaj w państwie WKM jest nam bardzo nie na rękę, także też i znędzenie wielkie na Ukrainie, które się stało tak od Tatar, jako też i od żołnierzów, nie pomału nam drogę do wojny zagradza, przeco wszystko małych nie radniejszy na wszystko teraz się pozwolić, wszakoż jednak nie zda mi się, aby WKM tak do postanowienia strony przymierza służy[...] ³, jako też i strony tych jurgieltów. WKM miał co z nami *privatim* stanowiąc o tym bez wszystkich stanów społem na sejmie, gdyż mało teraz poważają postanowienia sejmowe, co by mieli słusznie zachować *pro sacra sacrum* [!], a co by uważać mieli bez sejmu *privatne* postanowienia nasze, któremu sejmowi nie zda mi się też snadniej już być, jeno około Simonis [et] Judi. A iż wojna sama jest głodna na wszystko, najsluszniej by mu być w Lublinie, a to zdałoby mi się dla wiele przyczyn, a mało by się do wojny zanościć, tedy by snać lepiej we Lwowie, zaraz *in armis* sejmować.

¹ Піврядка заклесно стрічкою, можна розібрати тільки окремі слова: ... przypatrując się też na...

² Кілька слів заклесно стрічкою.

³ Частина слова заляпана.

Co ja wszystko *meliori iudicio* WKM polecam. A sam się z poddaństwem swym wiernym wspołek i z służbami myimi a modlitwami kapłańskimi w m[i]o[ści]wą łaskę WKM pilnie zalecam.

Dan z klasztoru Sieciechowskiego 24 *augusti anno Domini* 1590
WKM MMP i dobrodzieja rada, służebnik i bohomolca

*Josephus Wereszczyński Dei gratia nominatus episcopus kiowien[sis],
abbas sieciechoviensis manu [s]ua¹*

Переклад

НМК, П., ПММ.

Віру мою піддану і найнижчі служби мої до милостивої ласки ВКМ пильно доручаю і т.д.

Відав мені листи від ВКМ 14 серпня п. Ян Ліпський, комірник ВКМ, у котрому листі повідомити мені ВКМ зволив про приїзд до ВКМ делегації Брута², слуги комірнього волоського восводи³, чоловіка, за якого ВКМ дає гарантію, Короні у багатьох речах зличливого, котрий і листи від турецького султана та від інших пашів його ВКМ приніс, повідомляючи про мир із тими умовами, тобто щоб козаків карали і майже усіх винищили, щоб турецькі піддані у мирі могли жити, а за почесні упоминки щоб 100 сороків соболів⁴, зважаючи на шкоди, тільки цього разу султану⁵ послали.

Тоді ВКМ на той лист так відписую, що ніяким чином цього не може бути, щоб це непереможене лотровство козацьке мало бути заспокоєне, а тим більше мало бути дощенту винищене, бо через це була б непотрібна невдача ВКМ і всієї РП, коли ж краще буде силу і потужність, а також кошти спрямувати на ворога Святого Хреста, ніж на тих, котрі є наче мідним муром⁶ від поган, бо доки не було чути на Низу про козаків, нераз був у тривозі від татар і сам Краків.

А більше здало би ся туркові заспокоїти сутички в Угорщині, яка йому данину платить, котрі сутички там в Агрі щодня, а мало не щогодини мають його піддані з Угорщини, а угорці з ними, а що ж би турок більш радий запобігти собі у нас вільних тій козацькій сваволі, від якої і вся його сила тремтить, і ми з їх заходами важко мали би погодитися, бо хоч би й хотіли вгамувати або і всіх винищити, як-то маємо свіжий аргумент, а не мій, що *менше військо є в Самборі, а однак йому ради дати не можемо⁷, вони – законні сини цієї Корони, котрі слушно мали би своїй Вітчизні допомагати, а в занепаді їй порятунок дати, хоч вони, сприявшись у впертості та у злості, затяті є і, Пане Боже бережи, щоб не зі шкодою нашою. А що ж би ми набагато більше щодо народу козацького мали бути сильні, гамуючи їх свавільні дії, бо ж і вони уже немалою силою стали, що можу сказати тепер сміливо про них – згідно з тим прислів'ям, навіть Геркулес не може боротися проти двох.

А також, НМК, коли би до винищення усіх козаків через турка доходили мало, тоді нехай би йому усіх татар так само знищити довелося. Але оскільки він у цьому непохитний, також і ВКМ важко цю умову, ним подану, виконати, щоб вона мала отримати свій ефект, бо однак би тільки непотрібно переливалося з пустого в порожне.

¹ Оригінальний лист із залишками печатки і вказівкою адресата.

² Йдеться про Джованні-Мікеле Брутто, венеціанця, відомого тогочасного письменника, історіографа та релігійного діяча.

³ Йдеться про господаря Волоської землі Міхню II Потурнака (*рум.* Michnea Turcutil) з династії Басарабів.

⁴ Тобто в'язанок із 40 соболинних шкурок кожна.

⁵ Йдеться про султана Блискучої Порти Мурада III.

⁶ Афоризм. Мається на увазі – твердим, непорушним муром.

⁷ Вірогідно, тогочасний афоризм, який означає певну проблему, на перший погляд, нескладну для вирішення, однак при глибшому розгляді розв'язати її неможливо.

Отож, оскільки цей народ козацький у завязтті та в шкідливих звичках своїх не вгамований, якщо на мир РП-ій дозволить, тоді й жовнірів багато мусить покочачитися, бо вже між ними є немало пахолків жовнірських, коли ж не мають інші за чим до домівок повертатися [після татарських нападів] і тільки й знають, що їм в усьому будуть готові допомагати, тому перемир'я з турком жодним чином довго не протримається.

А тому і ці подарунки так самому туркові, як і його пашам надаремно будуть, і також не розумію, за що би йому також мало даватися [подарунки], коли він щедро за ті шкоди взяв собі відплату, бо якщо би йому це зараз мало датися, тоді також це і на майбутнє наслідки мало, щоби на коли б [...] ¹ із великою нашою конфузсією.

А так обіцянки турецькі [...] ² з іншими пашами на плацу лишитися не можуть і тієї підставки посла англійської королеви. Це все не є нічим іншим, тільки прихованою змією в траві, бо і Брут ні для чого іншого бажає перемир'я, тільки щоби волоське господарство від загрози вбереглося, а той є батьком з Італії, але де добре, там і вітчизна. І ВКМ так цілком декларую свою думку, що й мені не подобається ця новачія, і це додавання нових умов до давнього перемир'я, оскільки йдеться про наслідки.

А якщо би не можна було вже інакше, щоб він від тих нових умов відступити не хотів, тоді, певно, краще і *двір збір один за другим для служебних учинити*³, оскільки до цього схильні, як чую, не є усі, а самими грудьми своїми без винятку в полі ворогу своєму без затримки вишикуватись, ніж би ми мали, чого, Пане Боже, борони, через нашу лінь і млявість собі з турком миру діставати, нам, справжнім християнам, до того дітям нашим. Поки нам із Божою поміччю служити супроти кожного ворога щастя ВКМ і мудра ініціатива ЙМП коронного гетьмана нам приносить користь. До того ж, наскільки розумію, він дуже поспішний до війни турецької. Якщо тоді до зими був час, тепер вже немає, оскільки крім татар турок взимку нездатний до бою, а до того ж і світила небесні через ті сонячні затемнення у 91 році означають достовірний занепад і поразку велику турецького війська, а тому й кінець його монархії.

А також, НМК, хоч би ми й були нераді війні, все ж мусимо вже раді-нераді йти за козаками, бо вони вже точно підуть в турецьку землю. Якби і це не було, однак, [аргументом, то] козаків так довго ВКМ належить мати на Низу, поки турок також своїх козаків татар буде мати на Очакові, а той Очаків є власним маєтком держави ВКМ, на що і привілеї піддані ВКМ з давнини мають, також хай би нам зволив і нашу Волощину повернути, а ми з ним дійдемо до згоди і з козаками його своїми побратаємо. А ці козаки, НМК, щоби у мирі на майбутнє статечно на Україні можна було утримати, іншого способу не знаходжу, тільки такий засіб, котрий я показав у своїх книгах, які тепер написав до ІхМ рад коронних, як і до лицарства і всіх станів, що належать до Корони Польської, а саме щодо легшого обсадження пустинь в диких землях держави ВКМ, як і у справі достатньої оборони всього обшару окраїн від ворога Святого Хреста, котрі ці мої писання ВКМ на розгляд відсилаю і їх тоді друкові, як і на сеймик в інструкції пропонування мудрому розсудові ВКМ доручаю.

А тепер, до мети дійшовши, так лист до ВКМ завершую. НМК, на кожне пильне зауваження, згідно науки Ціцеронової, потрібно думку мати, що там можна чи не можна зробити. Нам, отож, служба має здатність викликати роздуми, хоч це й корисно [?]. Також і я теж, придивляючись до цієї умови нашої РП (зжалься, Боже) [...] ⁴ володарів християнських до порятунку РП нашої, а до того ж [...] ⁵ нерв війни, як і також той невротай і державі ВКМ нам дуже не на руку, і велике зубожіння на

¹ Фрагмент заклеєно стрічкою.

² Фрагмент заклеєно стрічкою.

³ Незрозумілий за змістом фрагмент.

⁴ Далі піврядка заклеєно стрічкою, можна розібрати тільки окремі слова: ... przypatrują się też na...

⁵ Кілька слів заклеєно стрічкою.

Україні, котре сталося як від татар, як і від жовніврів, немало нам дорогу до війни загроджує, бо ж погано було б, якби зараз погодитися на всі умови. Все ж не здається мені, щоб я ВКМ допоміг [?], як у справі укладенням перемир'я, так і в справі тих щорічних виплат. ВКМ мав що із нами приватно вирішувати щодо цього без усіх станів разом на сеймі, бо ж тепер мало поважають постанови сейму, що би мали слухно зберегти для святого храму [?]. А що би поважати мали без сейму приватні наші постанови, тому сейму не здається мені краще вже відбутися, тільки близького Симона [і] Юди¹. А що війна сама голодна на все, найвідповідніше би бути йому в Любліні, а це, як мені здається, через багато причин. А якщо би мало до війни йти, тоді набагато краще у Львові, відразу зі зброєю проводити сейм.

Що у все кращим судженням ВКМ доручаю. А сам із своїм вірним підданством вкупі і з моїми службами та священницькими молитвами до милостивої ласки ВКМ поручаюся.

Даний з Шечеховського монастиря 24 серпня року Божого 1590

ВКМ ММП і добродія радник, прислужник і богомолець Юзеф Верещинський
з ласки Божої призначений київський єпископ, шечеховський² аббат рукою своєю

2. Лист Ю. Верещинського до Війська Запорозького. Із Нового Верещина (Фастова), 18 (?) жовтня 1595

/64³ List pierwszy do JKM strony wyprawy Waszej do Wołoch.

K temu chcąc JKM z przedsięwzięcia zrazić, aby Wam miasto niechęci in[a]czej Wam na Zadnieprzu opatrznie dał, który list do JKM gdy doszedł, to podanie moje imieniem Waszym do sejmu odłożył, a żołnierzom, aby Wam w żywności do sejmu nie przeszkadzali, ustąpić z Ukrainy kazał, ten list do JKM pisał się w te słowa.

NMK, P. a PNM!

Wiarę mą poddaną i unізone służby moje w m[і]o[śc]iawą łaskę WKM pilnie zalecam etc. etc.

Będąc sam na Ukrainie, NMK, trafiłem na listy i na glejty JMP hetmana koronnego, w których używał Kozaków do siebie do Wołoch na ratunek przeciwko nieprzyjacielowi Krzyża Świętego, na które pisanie po części Kozacy wzdrygali się, bojąc się, aby na ich upadek to nie było zrobiono. Zabiegając ja tedy, aby tym wahaniom ich omieszkanie się jakie nie stało przez nie w posłudze JMP hetmana koronnego przedsięwziętej, ważyłem się im i sam w zakładzie [się] oddać. A iżem miał chorągwy swych gotowych za 500 złotych, tedy na potwierdzenie tego, że nie masz oszukania nad nimi żadnego, rozdałem je w wojsko kozackie. Do tego miałem pałasz koszem miałem opraw[io]ny, którym oddałem w pośrodek wojska ich z tym dokładem, iż jeśliby ten zawód był na oszukanie zdrowia ich, tedy od tego pałasza niech ginę.

Co gdy ukraińne Kozactwo wszystko usłyszało, zebrało się wojska kozackiego około 20 tys., jakoż tabor ich szedł zawždy w 6 rzędów, którego było na milę polską wzdłuż. Gdychmy tedy przyszli do Niestra, chcąc się przeprowować niedaleko miasteczka Jarugi⁴, przyszedł poseł, niejaki p. Wybranowski, żołnierz, z listy od JMP hetmana koronnego do nas, oznajmując nam, żeśmy już nie są potrzebni, i zgoła rozkazując nam, żebychmy się nazad wrócili, a do Wołoch nie wyjeżdżali, ubezpieczając nas, że już z nieprzy[65]/jacioly się Krzyża Ś[więtego] do czasu pomierzyło.

¹ День св. Симона і Юди у католицькій церкві відзначається 29 жовтня.

² Шечехув (Sieczechów) – тогочасне місто локального бенедиктинського монастиря, зараз село, центр однойменної гміни Коженського повіту Мазовецького воєводства Польщі.

³ Вгорі справа на сторінці напис «[15]95[,] d. 18 8bris», а нижче: «[nr] 36».

⁴ Закреслено наступне слово: i.

Jakie poselstwo nie pomalu serce nasze było zranilo, bochmy sprzysięgli się byli Polski nie widzieć, iż bychmy za pomocą Bożą Polszcze granice po Czarne Morze i po Dunaj położyli. W czym, iż nas nadzieja omyliła, z jakim narzekaniem, z jakim żalem i z płaczem uzywaliśmy, trudno to wysłowić. A iż inaczej być nie mogło, musieliśmy się wrócić, ale niezadługo, ledwochmy konie, do domu przyjechawszy, rozsiedlali, słuchy nas znowu poczęły dochodzić, że już JMP hetman koronny za tym przymierzem w oblężeniu od Tatar i Turek w Wołoszech został.

Z jaką to zaś trudnością przychodzi znowu na odsiecz do kupy zbierać takowe wojsko, jeszcze bez pieniędzy, WKM zrozumieć może. Jednak *si finis bonu[s] laudabile* bywa *totum*. Oznajmują WKM, że znowu z wojskiem kozackiem, jeśli z nie większym, tedy nie¹ z mniejszym jadę na ten gwałt do Wołoch, prosząc przy tym pokornie WKM, aby to *obsequium servitutis meae* było od WKM za wdzięczne przyjęto, gdyby nadzieja w P. Bodze, że i ten naród kozacki może być przez mię w dobrą rezę wprawiony i bez wszelkiego zawodu, gdy WKM Zadnieprza (które WKM i wszystkiej RP nie czyni i stu złotych) temu 20 tys. wojska kozackiego nie będzie raczył bronić osieść.

Do tego, aby oni mnie mogli sobie za książe swe obrać tym sposobem, jako WKM ma wizerunek jasny z JM księdza biskupa krakowskiego, iż kto jest biskupem krakowskim, ten zaraz jest i książciem siewierskim *(które jest pod Krakowem)², także też, iż kto by był od WKM, bądź też od succesorów WKM podany biskupem krakowskim, ten żeby był zaraz i książciem ich zadnieprowskim.

A do tego z tego wszystkiego Zadnieprza cokolwiek jest, jest i pod [księciem] moskiewskim. Postępują WKM wiecznemi czasy miasto wszelakich podatków (czego i przysięga cielesną chęcą poprawiać), 3 tys. wojska wespółek z hetmanem swym na wszelaką potrzebę stawić. A to za rozkazaniem WKM, z której miary uczyni WKM pożytku to Zadnieprze więcej, niż wszystka quarta po wszystkiej Koronie Polskiej, bo quarty nie przychodzi [więcej], jedno 100 tys. na każdy rok. A jako mniemamy, że i 20 /66/, a gdy się przyszło na 3 tys. wojska dawać każdemu Kozakowi na koń, jako płacą ze skarbu WKM, po 12 złotych, a rotmistrzowi na kuchnię na każdą ćwierć lata po 100 złotych, tedy wychodzi na rok na 3 tys. ludu kozackiego 154 560³ złotych. K temu mieć bez pracy, starania i kosztu 3 tys. pewnego wojska kozackiego gotowego wiecznemi czasy, jest to skarb nieoszacowany, a k temu w dobrą je rezę, a z tej miary wprawić, jest takowa rzecz u każdego bacznego pochwały godna.

A co nie mniejsza, mieszając w sąsiedztwie z Moskwą i Tatary, będą tego przestrzegać, żeby więcej po tym Zadnieprzu proporców swych nie wściągali, jako teraz po części kniaź moskiewski przebarszcza. To też nie mniejsza, będzie li WKM potrzebował większego wojska po nich, za pieniądze nie będą się iz tego wylamywać, WKM, p. swemu służyć, i wiecznemi czasy podnóżkami być wespółek i z przelozonym swym. A gdzieby WKM wojnę podnieść raczył z [księciem] moskiewskim, tedy podejmują się tego, że kosztem swym i siłą wszystką swą pod [księciem] moskiewskim recuperować Zadnieprza wszystkiego, aby na potem mogli być godniejszymi sługami WKM z tego recuperowania swego.

A za tym by i Ukraina już od takowych angarii była próżna, jakich teraz po części po nich doznawa, gdyż się i tego podejmują, że wiecznemi czasy będą tego pilnie przestrzegać, jakoby już na potem więcej nie korzeniło się z szkodą RP żadne Kozactwo z tę stronę Dniepru. A z inszej miary WKM do kluby ich statecznej wprawić nie będzie mógł inaczej, jedno tym ich ostatkiem Zadnieprza podejść, ponieważ też⁴ już tam za pierwszą daniną WKM, jako też i za kupnem swym, do tego i za dzielnością swą, co pod Tatary dostali, mało nie więcej mają, niżeliby im WKM i ostatek tego Zadnieprza dać raczył, jako się to pokaże *certis rationibus ex documentis*.

¹ Слово написане над рядком.

² Вставка згори.

³ Цифра передана словами: сто тисяцьє п'яцьдзiesiąт тисяцьє чtery тисяцьє п'яцьсет і шістьдзiesiąт.

⁴ Слово написане над рядком.

Co ja wszystko pod m[iloš]ciwą łaskę i censurę WKM jako wierny se/67/nator i podnózek podaję, a sam się do m[iloš]ciwej łaski WKM p. swego oddaję, prosząc przy tym o prędką resolutię WKM, gdybyż by my *ex nune* 3 tysiącami wojska tego Zadnieprza chcemy służyć wiecznemi czasy, *toties quodties opus fuerit* i bez pieniędzy na wszelakie rozkazanie WKM PNM.

Dat[um] z Nowego Wereszczyna 13 *octobris anno Domini* 1595.

WKM MMP i dobrodzieja nie tylko rada i bohodomca, ale też i na[j]niższy podnózek Jozeph Wereszczyński, z łaski Bożej biskup kijowski, a opat sieciechowski

Переклад

Лист перший до ЙКМ щодо Вашого походу у Волощину.

До того, хочачи ЙКМ від наміру відмовити (?), щоб Вам замість неохоти інакше на Задніпров'ї забезпечення дав, котрий лист до ЙКМ коли дійшов, то моє подання Вашим іменем до сейму відклав, а жовнірам, щоб Вам у забезпеченні живнїстю до сейму не перешкоджали, відійти з України наказав, цей лист до ЙКМ писаний такими словами.

НМК, П., ПНМ!

Виру мою піддану і найнижчі служби мої в милостиву ласку ВКМ пильно віддаю і т.д.

Будучи сам на Україні, НМК, натрапив я на листи і на глейти ЙМП коронного гетьмана, у яких він закликав козаків до себе до Волощини на порятунок від ворога Святого Хреста, на котрий лист козаки трохи здригалися (!), боячись, щоб для їх погибелі це не робилося. Я тоді, запобігаючи, щоб через це їх вагання затримки якої не сталося з їх боку у послудзі, ЙМП коронним гетьманом розпочатої, наважився їм і сам віддатися у заклад. А що я мав прапорів своїх готових за 500 злотих, то на підтвердження того, що їх не ошукують, роздав їх у козацьке військо. До того я мав палаш¹, немалим коштом оправлений, котрий віддав у середину їх війська з тим зауваженням, що якщо б їх підвели із шкодою для їх здоров'я, тоді нехай від того палаша гину.

Коли це українське все козацтво почуло, зібралось козацького війська близько 20 тис., оскільки їх табір йшов постійно у 6 рядів, котрого було на польську милю² вздовж. Коли ми тоді прийшли до Дністра, маючи намір переправлятися недалеко від містечка Яруги³, прийшов посол, певний п. Вибрановський⁴, жовнір, з листами від ЙМП гетьмана коронного до нас, повідомляючи, що вже ми не потрібні, і, одним словом, наказуючи нам, щоб ми назад повернулися, а до Волощини не ввійждали, запевняючи нас, що з ворогами Святого Хреста вже передчасно помірялося силами.

Це посольство наше серце немало зранило, бо ми присяглися Польщі не бачити, аж би з Божою помічю кордони до Чорного моря і до Дунаю проклали. Оскільки в цьому нас надія підвела, з якими наріканнями, з яким жалем і плачем ми волали – важко це висловити. А що іншого виходу не мали, то ми мусили повернутися, але незадовго, ледь ми коні, додому приїхавши, розсіддали, чутки до нас знову почали доходити, що вже ЙМП гетьман з того перемир'я в облозі від татар та турків у Волощині лишився.

З якою важкістю доводиться нам знову на відсіч докупити збирати таке військо, ще й без грошей, ВКМ може зрозуміти. Однак, якщо кінець добрий, то і все добре склада-

¹ Палаш – рублячо-колюча холодна зброя із довгим лезом, ледь загнутим на кінці, перехідний етап від меча до шаблі.

² Польська миля становила бл. 7 км.

³ Яруги – тогочасне містечко, нині село Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.

⁴ Вірогідно, йдеться про Вавжинця Вибрановського (Wawzyniec Wybranowski), на 1581 р. королівського ротмістра піхоти.

ється. Повідомляю ВКМ, що знову з військом козацьким, якщо не з більшим, тоді не з меншим їду на той гвалт до Волощини, просячи при цьому покійно ВКМ, щоб ця слухняна моя служба була ВКМ вдячно прийнята, коли б надія в П. Богу, що й цей народ козацький може бути мною в добрі ризи вправлений і без будь-якої невдачі, коли ВКМ Задніпров'я (котре ВКМ і всій РП не чинить і ста злотих) тому 20 тис. козацького війська не буде забороняти осадити.

До того ж, щоб вони мене могли собі за князя свого вибрати тим способом, як ВКМ має ясну картину від ЙМ краківського ксьондза-біскупа, що хто є краківським біскупом, той одразу є і шеверським князем (котре є під Краковом), також, якщо хтось був від ВКМ або від наступників ВКМ поданий краківським біскупом, той щоб був одразу і князем їх задніпровським.

А до того з цього всього Задніпров'я [частина] є також під московським. Беруться ВКМ вічними часами замість усіляких податків (чого і присягою тілесною² хочуть підтвердити), 3 тис. війська разом з гетьманом своїм на будь-яку потребу ставити, а це – за наказом ВКМ, що дасть ВКМ користі із Задніпров'я більше, ніж уся кварта по всій Короні Польській, бо кварта не приходиться більше, як 100 тис. кожного року. А як припускаємо, що і 20, а коли б довелось на 3 тис. війська давати кожному козакові на коня, як платять зі скарбу ВКМ, по 12 злотих, а ротмістрові на кухню на кожну чверть року по 100 злотих, тоді виходить на рік на 3 тис. люду козацького 154 560 злотих. До того ж мати без праці, старання і кошту 3 тис. надійного козацького війська, готового [служити] на вічні часи, це скарб неоціненний, а до того ж у добрі ризи тим способом [іх] вправити, така річ у кожного уважного гідна похвали.

А що не менша [річ] – живучи по сусідству з Московією і татарами, будуть того дотримуватися, щоб по цьому Задніпров'ї свої прапорці [москва і татари] більше не підіймали, як тепер частково московський князь здійснює напади. То теж не менша [річ] – як буде ВКМ потребувати більшого війська від них, за гроші не будуть від того відмовлятися ВКМ, п. своєму служити і на вічні часи підніжками бути разом зі своїм керівником. А коли б ВКМ зволив розпочати війну із московським [князем], тоді подбають про те, щоб своїм коштом і силою усією своєю відібрати все Задніпров'я, [котре є] під московським [князем], щоби на потім могли бути більш гідними слугами ВКМ з цього свого відібрання.

А після цього би й Україна вже була би від такої ангарії³ вільна, якої тепер частково від них знаєся, оскільки беруться за те, щоби на вічні часи того пильно дотримуватися, щоби далі не коринилося зі шкодою для РП ніяке козацтво з цього боку Дніпра. А з іншого боку, ВКМ навести у них кращий порядок не могли б інакше, як тільки цією їх рештою за Задніпров'я взятися, оскільки також вже там за першою квазівою ВКМ, як і за збором своїм, до того і мужністю своєю того, що від татар дістали, мало не більше мають, ніж би їм ВКМ і решту того Задніпров'я дати зволив, як то покажуться певними причинами з інструкцій.

Що я все милостивий ласці й оцінці ВКМ, як вірний сенатор і підніжок подаю, а сам до милостивої ласки ВКМ, п. свого віддаюся, просячи при цьому про швидке рішення ВКМ, коли б ми відтепер (?) з тисячами війська того Задніпров'я хочемо служити на вічні часи, так часто, як потрібно, і без грошей на будь-який наказ ВКМ ПНМ.

Даний із Нового Верещина 18 жовтня року Божого 1595.

ВКМ ПММ і добродія не тільки радник і богомолець, але також і найнижчий підніжок Юзеф Верещинський, з ласки Божої київський біскуп, шехеховський аббат.

¹ На той час краківським біскупом був Єжи Радзівіл (Jerzy Radziwiłł), визначний духовний діяч, автор відомого щоденника.

² Присяга тілесна – старопольське юридичне поняття, що означало особисту присягу, а не через уповноважену особу.

³ Ангарія (з лат. *angaria*) – постачання транспортних засобів для пересування війська.